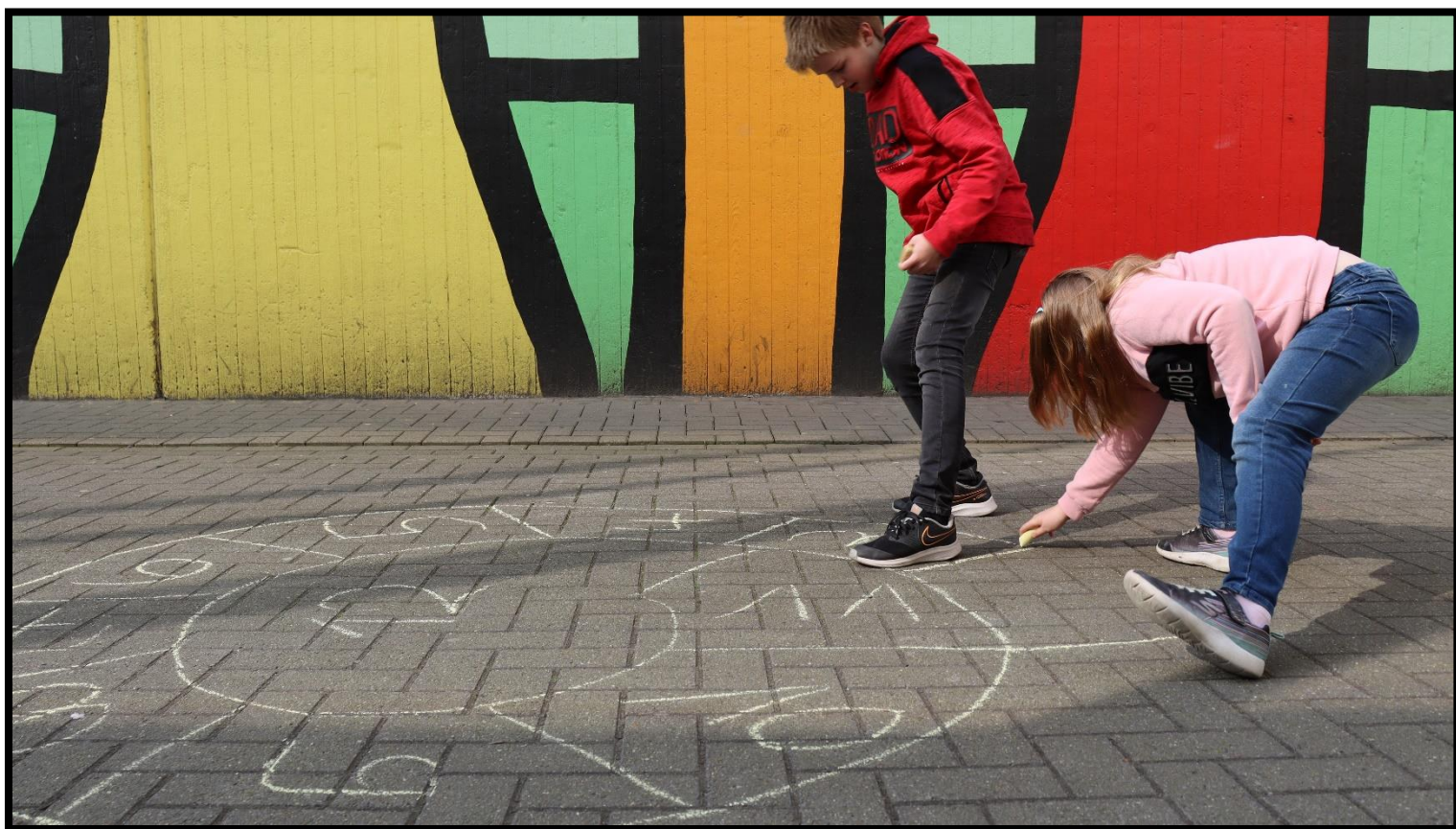

5 klassiekers onder de speelplaatsspelletjes

Inleiding

De speelplaats is de locatie bij uitstek waar kinderen zich kunnen uitleven. Na enkele lange lesuren kunnen kinderen via allerlei spelletjes even die moeilijke rekensommen en taalfouten uit hun hoofd zetten.

Speelplaatsspelletjes evolueren snel. Het is moeilijk in te beelden dat enkele decennia geleden hinkelen en bikkelen nog 'hot' waren. Toch lijken sommige oude spelletjes een nieuw te leven te krijgen. Denk maar aan de tol die duidelijk een inspiratiebron vormde voor de Beyblade.

Naar aanloop van **Erfgoeddag 2022**, focussen wij in dit educatief pakket op de 5 klassiekers onder de speelplaatsspelletjes: **knikkeren, tollen, bikkelen, de balvanger en hinkelen**. Kinderen leren aan de hand van dit pakket meer over het speelgoed. We laten zien hoe je met deze voorwerpen speelt en ook hoe je dit speelgoed helemaal zelf kan maken. Voor vele kinderen was speelgoed immers te duur en dan knutselden ze hun eigen speelgoed.

Deze spelletjes waren vrij eenvoudig. Sinds de jaren '50 van de vorige eeuw wordt bijna alle speelgoed van metaal en kunststof gemaakt, maar vroeger werden vooral natuurlijke materialen gebruikt zoals hout, stof en aardewerk. Speelgoed was toen vaak een knap staaltje handwerk. Vandaag domineren fabrieken met gesofisticeerde machines de speelgoedindustrie. Computerspelletjes en elektronica zorgden er ook voor dat het vervaardigen van speelgoed steeds ingewikkelder werd.

Deze bundel legt de focus op de spelletjes uit de, volgens oma, "goeie ouwe tijd". Het pakket is samengesteld voor meisjes en jongens tussen 6 en 12 jaar en kan makkelijk in de klas gebruikt worden. Op het einde vind je een korte quiz om de kennis van je klas te testen.

Het Speelgoedmuseum wenst jullie heel veel speelplezier!

De Dienst publiekswerking

Inhoudstafel

2	Inleiding
3	Inhoudstafel
4	Knikkeren
7	Tollen
10	Bikkelen
12	Balvanger
14	Hinkelen
16	Quiz
17	Oplossingen quiz
17	Bronnen

Knikkeren

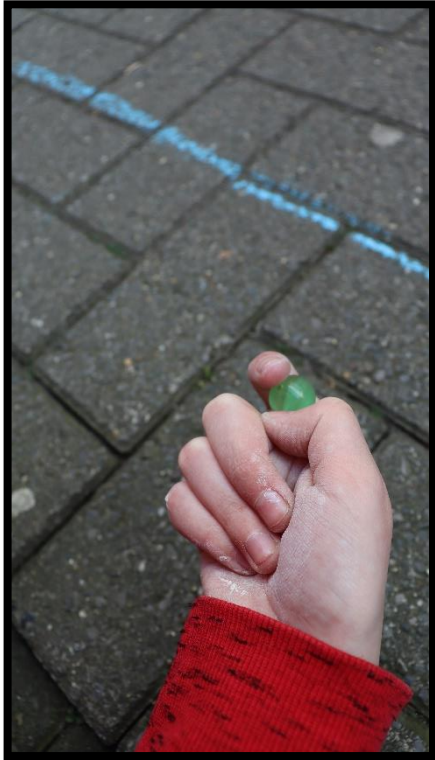
Knikkers zijn al meer dan 2000 jaar oud en toch blijven ze erg populair. Zowel kinderen als volwassenen knikkeren. Er zijn zelfs wereldkampioenschappen knikkeren voor volwassen 'professionelen'.

Onze moderne knikkers zijn gemaakt van glas, plastic of metaal. Romeinse kinderen knikkerden met noten. Ook kastanjes en kersenpitten, met hun ronde vorm, kwamen hiervoor in aanmerking. Je kon ook knikkers maken door bolletjes te rollen van klei en deze te laten drogen in de zon.

Samen met je klas kan je ook eenvoudig **knikkers van klei** maken. Met een pakje sneldrogende klei kan je meteen aan de slag. Je rolt enkele bolletjes en laat ze even drogen.

Je kan je knikers ook een leuk kleurtje geven. Denk er wel aan dat de acrylverf die je in tubes in de winkel kan vinden, nog niet bestond tot de 19de eeuw. In de oudheid en ook later in de middeleeuwen gaven kinderen hun knikers kleur door zelf verf te maken aan de hand van pigment, ei als bindmiddel en water. Verschillende sappen die we terugvinden in de natuur kunnen als pigment dienen: grassprietten, bosbessen, kruiden,.. Na het verven, kan je de zelfgemaakte knikers in de zon leggen om te drogen.

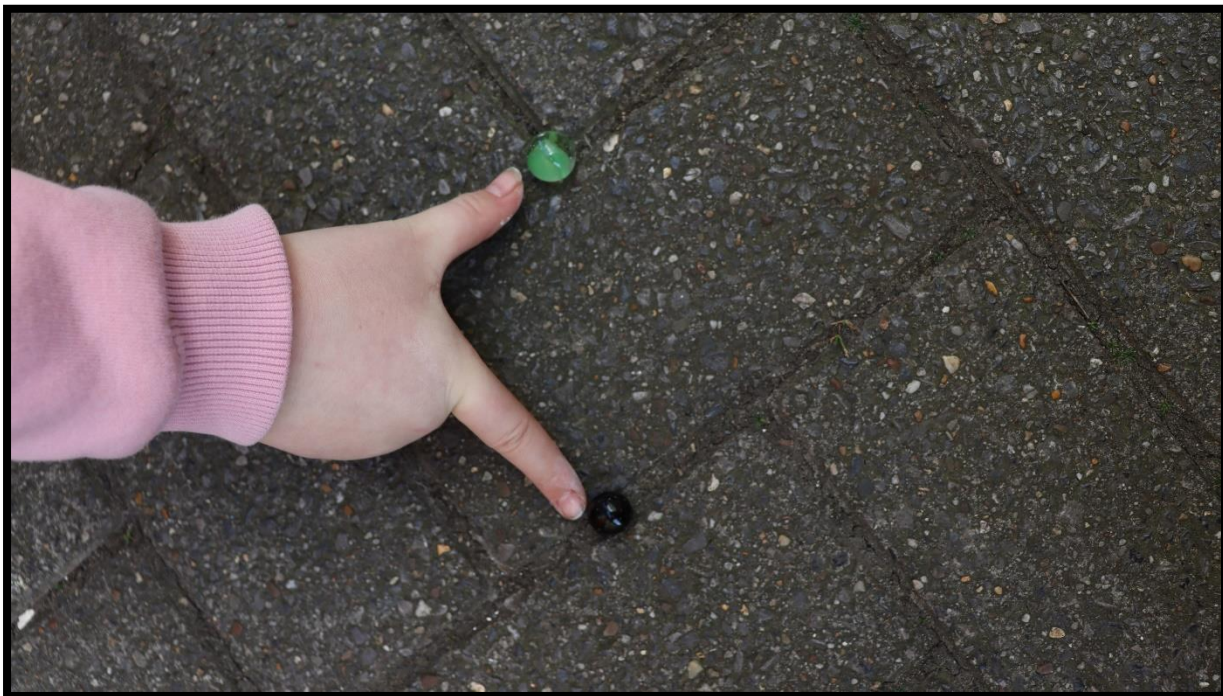

Hoe speel je met knikers? Dat is een echte kunst! Je maakt met je wijsvinger een haakje waarin je de knikker legt. Je plaatst je vinger op de grond en gebruikt je duim om de knikker weg te schieten.

Iedere speler kiest één mooiste knikker uit die de rol van "schutter" opneemt. Dit is de knikker waarmee je de tegenstander wilt verslaan door zijn knikker te raken. De andere knikers dienen als "zaad" of "inlegknikers".

Er bestaan **heel wat verschillende knikerspelen**. Handen spannen, knikkerbaan, knikkergooi, putje knikkeren en stuiken zijn slechts enkele voorbeelden. Het basisprincipe van knikkeren is het raken van de knikker van de andere speler. Zo ook bij het spel "**handen spannen**". Hierbij trek je een streep op de grond en verzamel je met de andere spelers achter de lijn. De beginspeler gooit een knikker, waarop de anderen met hun knikker proberen die te raken of zo dicht mogelijk bij de knikker van de beginspeler te gooien. Raak je die, dan ben je meteen gewonnen. Gooi je de knikker vlak bij de andere knikker, dan win je ook als je erin slaagt de knikers te "overspannen". Dit betekent dat het mogelijk is beide knikers te raken, wanneer je je duim en pink zo ver mogelijk uitstrekt. Is dit niet gelukt? Dan is de volgende speler aan de beurt!

Tollen

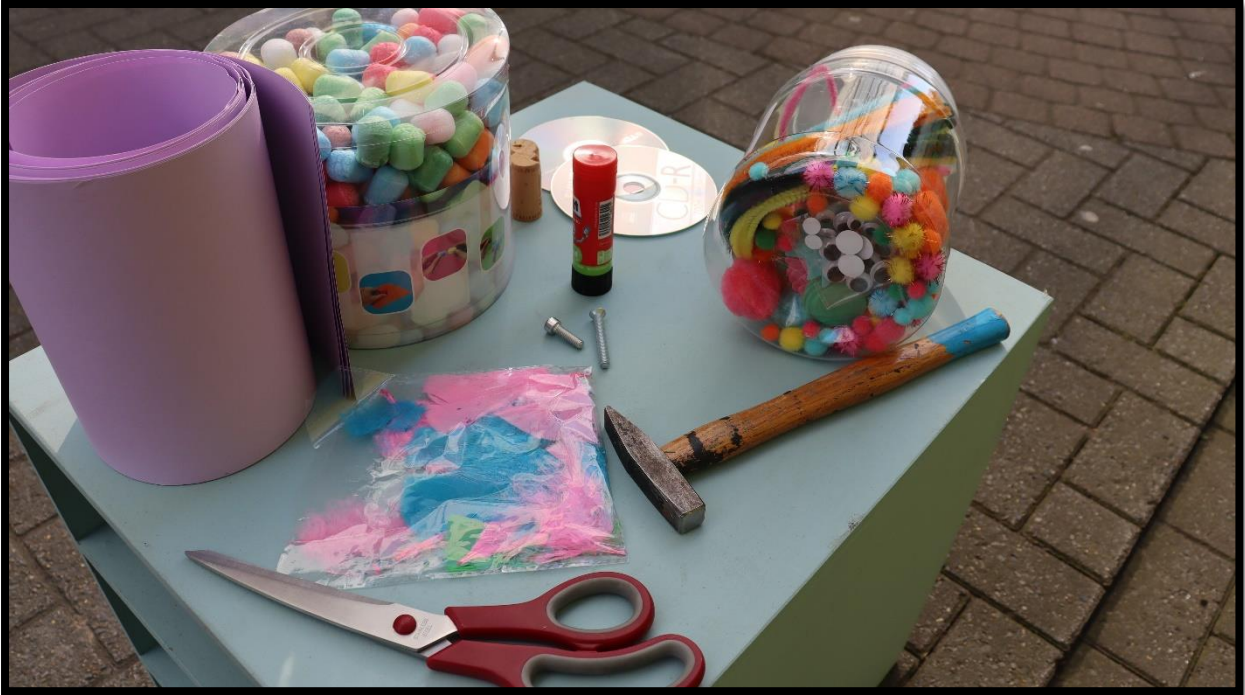
Net als de knikker is de tol of dop, een stukje speelgoed met een lange geschiedenis. Griekse en Romeinse kinderen tolden er al op los. Deze tollen waren meestal van hout of klei en zijn te onderscheiden in twee groepen: **de drijftol** en de **prik- of haktol**. De drijftol breng je in beweging door er met een zweepje op te slaan. De priktol drijf je aan met behulp van een touw. Soms probeerde men de tol van de tegenstander stuk te gooien, te '**kappen**'. Daarom hamerden sommigen spijkers in de bovenkant om zo hun tol tegen die aanvallen te beschermen.

Een derde groep is de jojo, ook wel **klimtol** genoemd. Een afbeelding hiervan vinden we op een vaas uit 440 v. Chr. Pas in de 18de eeuw duikt de tol weer op in Europa na een omweg via China. De benaming jojo is waarschijnlijk van Filipijnse oorsprong, waar een variante van het speelgoed werd gebruikt bij de jacht. Tijdens de Franse Revolutie kreeg dit speelgoedje de naam "émigrette", omdat het spel erg populair was bij de "émigrés", de adel die het geweld van de revolutie ontvlucht was.

Tollen kennen we als ronde houten voorwerpen die naar beneden spits worden en uitmonden in een punt. Dat is niet altijd zo geweest. De eerste tollen hadden de vorm van een driehoek en werden met de hand gesneden. Pas in de 16de eeuw kregen de tollen meer ronde vormen door het gebruik van een draaibank. In tegenstelling tot de knikkers, bleven die meestal onbeschilderd.

Een tol kan je ook helemaal zelf maken met behulp van een CD-rom, een kurk, lijm, een nagel, versiering en eventueel een hamer. Je lijmt hierbij voorzichtig de kurk op het midden van de CD-rom en je draait de CD-rom om zodat de kurk naar beneden ligt. Daarna duw je de nagel in de kurk zodat ze er nog ongeveer 1 cm uitsteekt. Dit kan je eventueel met een hamer doen. Tenslotte kan je ook de bovenkant van de CD-rom versieren, zo krijg je een mooi effect als je die laat ronddraaien.

Nog een **grijselig weetje over tollen**: om te kunnen tollen hadden kinderen een mooi gladde ondergrond nodig. Dit was niet altijd makkelijk te vinden. Daarom werd vaak getold op grafzerken op het kerkhof en zelfs in de kerk!

Bikkelen

In de oudheid en de middeleeuwen gebruikten kinderen kootjes van schapenpoten om te bikkelen. Diezelfde bikkels werden ook gebruikt om de toekomst te voorspellen. Het bikkelspel was allicht al bekend tijdens de Trojaanse oorlog. Later zouden de Romeinen dit spel verspreiden binnen hun veroverde gebieden. Uit afbeeldingen op Griekse vazen en muurschilderingen, blijkt dat bikkelen toen vooral door meisjes werd gespeeld. Ook op het schilderij "De Kinderspelen" van Pieter Bruegel de Oude, zijn het meisjes die heel gedreven aan het bikkelen zijn. Bikkelen was een echt meisjesspel!

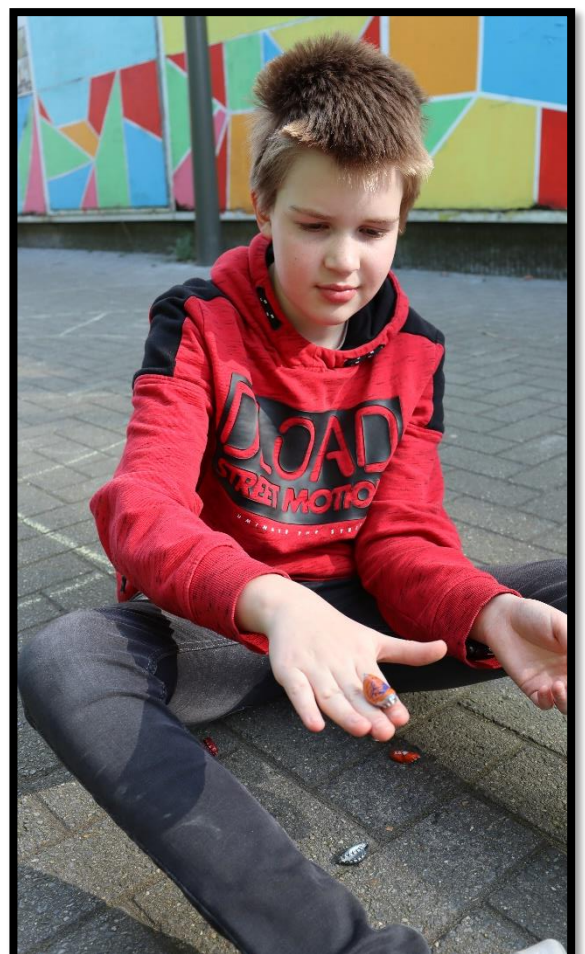
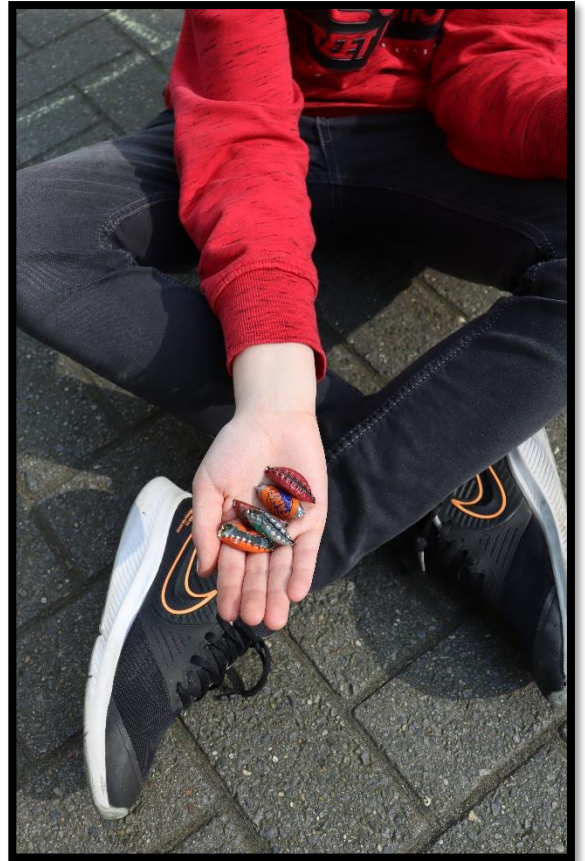
In de tijd van onze grootouders en overgrootouders gebruikten kinderen vaak de schakels van een fietsketting om mee te bikkelen. Echte bikkels waren voor velen immers te duur. Eigenlijk kan je met zowat alles bikkelen, als het maar klein genoeg is om op te vangen met je hand. De moderne bikkels zijn meestal van plastic en metaal, maar ook steentjes, kroonkurken of zelfs stoffen zakjes gevuld met rijst kunnen hiervoor dienen. Van **kroonkurken** bikkels maken is echt niet moeilijk. Daarvoor plooi je 5 kroonkurken naar binnen met een tang, zoals hieronder op de foto. Probeer hierbij de gekartelde randen zoveel mogelijk naar binnen te plooiën. En daarna... spelen maar!

Er bestaan heel wat **verschillende bikkelspellen**. Voorbeelden van spelletjes zijn het raadspelletje even of oneven, het spel van de cirkel en **het spel met de vijf stenen**. Het laatstgenoemde is het spel zoals we het nu nog kennen. Hierbij houd je vijf bikkels in de palm van je hand en houd je je andere hand achter je rug. Je mag immers maar één hand gebruiken! Houd je hand laag bij de grond en gooi de bikkels in de lucht. Probeer er zoveel mogelijk op te vangen met de rug van je hand (Tip: gooi de bikkels niet te hoog). Gooi deze nu terug in de palm van je hand. Heb je er meerdere gevangen? Leg die dan opzij en houd er één over in je hand. De bikkels die je niet hebt opgevangen moet je nu één voor één proberen op te rapen terwijl je je bikkel omhoog gooit.

In de Verenigde Staten en Frankrijk waren de spelregels van het bikkelspel ongeveer hetzelfde na de Tweede Wereldoorlog. In Nederland speelden ze het anders en werd er met 4 bikkels en een 'stuiter' of bal gespeeld.

Balvanger

De oorspronkelijke naam van balvangertjes was **bilboquet**. Dit betekent letterlijk "houten bal (bille) op een speerpunt (bouquet)". Balvangertje bestaat uit een handvat met een pin waarop de spelers een houten bal proberen te scheppen met behulp van een touwtje dat is bevestigd aan het handvat en de bal. Met een korte slingerbeweging zwier je de loshangende bal zachtjes omhoog zodat die op de pin terecht komt. Brute kracht verhoogt bij dit spel niet je slaagkans, aangezien je de houten bal dan wel eens tegen je hoofd kan krijgen.

Dit speelgoed was erg populair aan het hof van Hendrik III van Frankrijk in de 16de eeuw. De roddel deed zelfs de ronde dat de koning samen met zijn gevolg al spelend door de straten van Parijs liepen.

Met recyclage materiaal is het mogelijk om ook **in de klas balvangers te maken**. Dit kan zowel met een conservenblik of met een halve plasticen fles. Verder heb je nog een touw van ongeveer 30 cm, twee kurken, plakband en een schaar nodig. Wanneer je knutselt met een blik, maak je onderaan een gaatje, ongeveer een halve centimeter boven de rand. Indien je een fles gebruikt, snijd je die in twee en maak je in de onderkant van de fles een gaatje. Als je de bovenkant van de fles gebruikt, hoef je geen gaatje te maken, maar draai je gewoon de dop op en af.

Versier je fles of blik vooraleer je verder gaat. Misschien kan je de balvanger wel in een leuk thema knutselen? Maak daarna een touwtje vast rond de kurk met een stevige knoop en plak er nog een extra stukje plakband op. Steek het andere uiteinde van het touw door het gaatje in de fles of het blik. Knoop bij het blik het touwtje vast rond een klein stukje kurk zodat het niet meer terug door het gaatje kan vallen. Ziezo, zwieren maar totdat je kurk in je fles of blik terecht komt!

Hinkelen

Het hinkelspel is van alle tijden en culturen en daarmee één van de meest universele spelen uit onze lijst. De verste sporen van de hinkelbaan gaan terug tot wel 4000 jaar geleden. Meisjes, jongens en ook volwassenen: iedereen had er plezier aan.

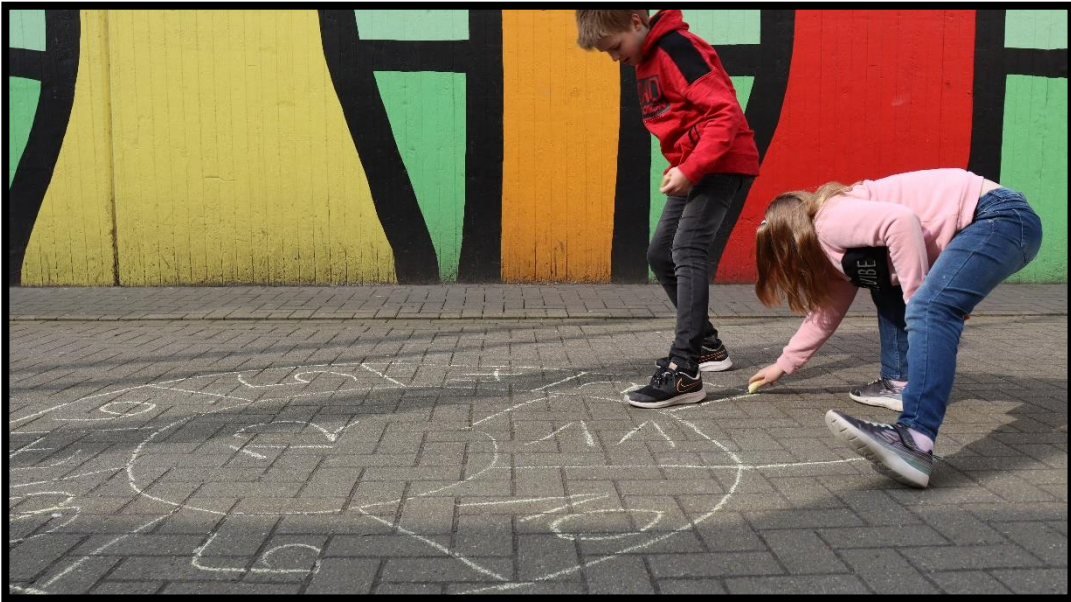
Ook de Romeinen konden het hinkelspel smaken. Hun heirbanen waren dan ook uiterst geschikt. Tussen de ruïnes van het Forum Romanum in Rome is er zelfs een hinkelbaan terug te vinden uit de 5de eeuw v.Chr.. Het hinkelspel was een speelse uitbeelding van de verhalen over het labyrint, het mythologische doolhof waaruit niemand kon ontsnappen. In de middeleeuwen kreeg het hinkelspel een andere betekenis die meer aanleunde bij de christelijke leer. Kinderen hinkelden van de aarde naar de hemel, de weg die later ook door hun zieltjes moest worden afgelegd.

De benodigdheden en spelregels van het spel zijn nog steeds dezelfde. Om te beginnen moet je een aantal vakken maken. Die kan je tekenen in het zand of met een krijtje op de stoep. Uiteraard heb je ook een hinkelsteen nodig. Zo 'n **hinkelblokje** wordt een ka of kaatje genoemd. Meestal is dit een vierkant of rechthoekig houten plankje, maar het kan ook een steentje zijn. Dit hinkelblokje speelt een belangrijke rol bij de regels van het spel. Wanneer dit blokje op een streep ligt, valt of geschopt wordt, dan is het de beurt aan de volgende speler. Ook wanneer de speler op een streep trapt of hinkelt, is zijn beurt voorbij.

Hinkelen kan je op heel wat verschillende manieren. De klassieke hinkelbaan kent iedereen, maar ken je al de **spiraalvormige versie**? Hieronder kan je een voorbeeld zien van dit alternatief. De regels blijven dezelfde: de speler gooit de ka in het eerste vakje en hinkelt op één been over het vakje tot aan het nummer 12. Daarop hinkelt de speler terug en raapt in het terugkeren het hinkelblokje weer op en ontwijkt opnieuw het eerste vakje. De speler doet hetzelfde met vakje 2 en hinkelt verder tot het nummer 12 is bereikt.

Quiz

1. Van welk materiaal werden knikkers vroeger gemaakt?
  - A. Glas
  - B. Plastiek
  - C. Klei
2. Wat is een andere naam voor een jojo?
  - A. Klimmer
  - B. Klimtol
  - C. Optrekker
3. Hoe wordt een hinkelblokje nog genoemd?
  - A. Ki
  - B. Ka
  - C. Ko
4. In welk land was de balvanger erg populair?
  - A. Duitsland
  - B. Spanje
  - C. Frankrijk
5. Welke knikker kies je uit om de knikkers van je tegenstander te raken?
  - A. Schutter
  - B. Schieter
  - C. Shooter
6. Op welke ondergrond gingen kinderen vaak tollen?
  - A. Grafzerken
  - B. Moestuin
  - C. Strand
7. Hoe wordt de balvanger nog genoemd?
  - A. Balboulle
  - B. Bilboquet
  - C. Balboquet
8. Vroeger bikkelden kinderen met botjes van dieren. Welke?
  - A. Konijnen en hazen
  - B. Schapen en geiten
  - C. Varkens en everzwijnen

Oplossingen quiz

1. C - Klei
2. B - Klimtol
3. B - Ka
4. C - Frankrijk
5. A - Schutter
6. A - Grafzerken
7. B - Bilboquet
8. B - Schapen en geiten

Bronnen

Lesmappen, ontwikkeld door het Speelgoedmuseum, over de "Kinderspelen van Pieter Bruegel" en "Spelen in de Oudheid" - Beschikbaar op onze website:
<http://www.speelgoedmuseum.be/scholen/lesmappen.html>

Speelgoed Museum Vlaanderen, Speelgoedmuseum, Mechelen, 1966

Willemsen, A. (1998). *Kinder delijt: Middeleeuws speelgoed in de Nederlanden*. Nijmegen.

Van Remoortere, J. (1988). *Kinderspelen in België: vroeger en nu*. Meddens.

De Vroede, E. & Eelbode, B. (1986). *Spele weerom: kinderspel van alle tijden*. Pelckmans.

Opgelet: het is niet toegelaten de inhoud van dit document te gebruiken voor andere doeleinden zonder toestemming van het Speelgoedmuseum.

TIP: leen onze traditionele spelkoffer uit voor nog meer spelplezier!

Hebt u nog vragen, opmerkingen, leuke foto's of reacties? Stel ze ons gerust via educatieve2@speelgoedmuseum.be.